

II Val av ekonomiskt system och produktionens effektivitet

av Pavel Pelikan

Frågan om vilket ekonomiskt system som är det bästa spelade en stor roll för utvecklingen av den moderna ekonomiska teorin. För Adam Smith var det en av de viktigaste frågorna. Han besvarade den genom att förordade ett marknadssystem med privat företagande. I motsats till honom undviker nu de flesta västerländska ekonomer denna fråga. Två invändningar anges:

1) Olika ekonomiska system innebär inte bara olika sätt att organisera produktionen. Produktionen kan studeras med hjälp av objektiv teori. De innebär också olika fördelningsprinciper och olika typer av konsumtion, något som enbart kan bedömas enligt subjektiva värderingar.

2) Även om produktionens effektivitet vore det enda valkriteriet, skulle den konventionella ekonomiska teorin inte kunna avgöra vilket system som är bäst. Under konventionella antaganden har kapitalistiska marknadssystem inga fördelar som inte kan imiteras eller till och med överträffas av ett optimalt konstruerat planeringssystem.

Detta är en allvarlig begränsning hos den ekonomiska teori som nästan all ekonomisk forskning bygger på, och som lärs ut vid universitet och högskolor. På grund av denna begränsning är konventionell ekonomisk teori en dålig "rådgivare" i många viktiga ekonomisk-politiska frågor. Den kan ofta förordade en ökad roll för statsmakten, något som ser lovande ut under teorins förenklade antaganden, men som i verkligheten skadar ekonomins effektivitet och anpassningsförmåga.

För att utveckla en realistisk ekonomisk teori, som skulle kunna ge bättre vägledning för den ekonomiska politiken, måste båda invändningarna bemötas. Att göra det är huvudsyftet i mitt forskningsarbete, vilket jag här i vissa delar försöker sammanfatta på ett mycket förenklat sätt.

Produktionens dynamik är avgörande

Den första invändningen kan bemötas relativt enkelt. Frågan om hur effektivt knappa resurser används i produktionen kan skiljas från frågan om hur inkomsten fördelas och hur den slutliga konsumtionen bestäms. En önskad inkomstfördelning och en önskad typ av konsumtion kan bestämmas, för argumentets skull, som ekonomins mål. Olika ekonomiska system kan därefter i teorin konstrueras som *medel* för att nå sådana mål genom att undersöka deras *produktionseffektivitet*.

Exempelvis kan man godta välfärdssamhällets politiska prioritering av rättvist fördelad utbildning, sjukförsäkring och hälsovård, och bedöma

olika ekonomiska system enligt deras förmåga att effektivt använda resurser i skolor, försäkringsbolag och sjukhus. Om det visar sig att systemen med offentligt monopol på dessa områden har sämre produktionseffektivitet än de system som tillåter konkurrens med privat företagande, begränsas valet till de sistnämnda. *Problemet med hur inkomsten fördelas och hur konsumtionen bestäms kan inte ha några bra lösningar om produktionens effektivitet blir låg.*

Den andra invändningen är besvärligare att klara. För att kunna upptäcka de viktigaste skillnaderna mellan olika ekonomiska system måste man undersöka deras *dynamik*, i synnerhet *utvecklingen av deras strukturer*. Den konventionella teorin är statisk och begränsad till analys av givna strukturer och därför otillräcklig. Som Joseph Schumpeter har påpekat studerar den bara *hur givna strukturer administreras*, medan det viktiga problemet är *hur strukturer skapas och förstörs*.

I den mån som det senare problemet studeras – och IUI är ett av de få forskningscentra som banar väg i denna riktning – begränsar man sin uppmärksamhet, såsom Schumpeter själv gjorde, till *dynamiken hos en kapitalistisk marknadsekonomi*. Men detta räcker inte. För att kunna välja ekonomiskt system måste man studera hur strukturer skapas och förstörs i *olika system*. Om man inte jämför olika möjliga alternativ kan man lätt göra misstaget att fördöma ett ofullkomligt system utan att märka att alla andra möjliga system egentligen är ännu ofullkomligare.

Vad konventionell teori glömmer

Inom konventionell ekonomisk teori gäller med få undantag att mikroekonomiska beslut om produktion och investeringar inte får:

- bygga på *motsägelsefull eller felaktig information*;
- *kräva kreativt skapande av nya kombinationer* i användningen av tillgängliga resurser;
- *leda till misstag*;
- *förutsätta person- eller företagsbundna kunskaper som är dolda* i den bemärkelsen att de inte direkt kan kommuniceras eller läras ut, utan måste läras genom erfarenheter.

I konventionell ekonomisk teori kan informationen vara ofullständig men inte motsägelsefull eller felaktig. Beslutsfattande reduceras till matematisk maximering av en given vinstfunktion utan något skapande inslag eller någon möjlighet till misstag. All kunskap och allt kunnande antas vara medvetet och kommunicerbart – t ex som i en instruktionsbok.

Detta kan verka underligt för dem som fattar viktiga ekonomiska beslut i verkligheten. Men sådan är den värld som den konventionella teorin beskriver. I denna teoretiska värld kan centralplanering aldrig överträffas i

effektivitet. Argument som i denna värld försöker bevisa att kapitalistiska marknader är bättre – som t ex den välkända ”Public choice” – har därför svårt att övertyga.

Kunskapskapitalets effektiva utnyttjande

En ekonom som strikt håller sig till den konventionella teorin förstår inte varför skapande och omorganisering av strukturer behöver studeras. För honom innebär alla ekonomiska processer allokering (utbyte) av resurser, inklusive kunskaper, *inom en given struktur*. Denna struktur innehåller givna företag, vilka alltid är rationella som ekonomiska beslutsfattare och alltid helt anpassade till aktuella ekonomiska och teknologiska förhållanden. Dessa företag kan alltid effektivt utnyttja nya kunskaper och flytta om alla tillgängliga resurser utan att själva behöva bytas ut eller omorganiseras.

Det avgörande antagande som ger detta resultat är att *inga viktiga kunskaper är dolda*. Endast om alla för produktionens effektivitet viktiga kunskaper kan överföras fullständigt från en beslutsfattare till en annan, kan en ekonomi anpassa sig till nya förhållanden utan att omorganisera sin struktur.

Men verkligheten visar – och flera empiriska studier som utförts på IUI dokumenterar detta – att många sådana kunskaper är dolda. Eftersom sådana kunskaper inte kan kommuniceras utan är person- eller företagsbundna kan de inte effektivt användas utan att själva strukturen ändras. Detta betyder att beslutsfattare måste kunna bytas ut och/eller grupperas om i nya organisatoriska förhållanden. Nya företag måste kunna skapas, de bestående företagen internt omorganiseras och – om detta inte går – upplösas.

Uteblivna framgångar och överlevande misstag

En persons kompetens och talanger, eller en organisations kunskapskapital, skiljer sig från andra resurser inte bara genom att inte kunna överföras från en beslutsfattare till en annan. De är dessutom svåra att mäta och jämföra och därför ofullkomligt kända.

Följaktligen kan dolda kunskaper inte effektivt utnyttjas och produktionsstruktur inte effektivt omorganiseras genom i förväg planerade administrativa bestämmelser. När det gäller omorganiseringar av strukturer kan inget ekonomiskt system undvika att *experimentera* med många *försök och misstag*.

Detta leder till en ny metod att utvärdera ekonomiska system. Metoden undersöker deras förmåga:

- att *tillåta och uppmuntra försök* – t ex etablering av nya företag med nya affärsidéer, produktionstekniker och/eller organisationsformer;
- att *upptäcka och eliminera gjorda misstag* – t ex genom en radikal omorganisering eller upplösning av missanpassade eller överbyråkratiserade organisationer.

Misslyckanden på dessa områden leder till brister av två slag, som jag kallar *uteblivna framgångar* och *överlevande misstag*. Man kan bevisa att produktionens effektivitet blir högst hos de system som har den bästa förmågan att undvika sådana brister.

En teori kan avgöra vilket produktionssystem som är bäst

Det är med hjälp av denna metod som den andra invändningen nu kan klaras. Metoden bevisar att marknadssystem med privat företagande har väsentliga fördelar, som inga andra ekonomiska system kan imitera.

Det är *konkurrens med öppet inträde på både produkt- och kapitalmarknaderna* som har den bästa förmågan att undvika ”uteblivna framgångar”. Och det är *marknader med väldefinierade konkursregler* som har den bästa förmågan att undvika ”överlevande misstag”.

Å andra sidan avslöjar metoden att brister av bägge slagen allvarligt besvärar alla produktionssystem som organiseras genom ett administrativt monopol – från östeuropeisk ekonomi till svensk hälsovård. I sådana system är det bara en liten grupp av redan etablerade toppbeslutsfattare som tillåts att försöka effektivisera produktionens strukturer – dvs många värdefulla försök som andra skulle kunna göra uteblir. Och det är i stort sett samma grupp som har ensamrätt att eliminera gjorda misstag – dvs misstag som de själva gjort.

Slutsats

Den teori jag arbetar med behövs därför för att överhuvudtaget kunna föra det privat organiserade marknadssystemets talan i den ekonomisk-politiska debatten.